

Х. В.

Ще кілька слів про гетьмана Мазепу

Останній рік приніс нам чимало різних статей, заміток і більших праць присвячених особі великого гетьмана. Останніми хронологічно були: книжка Борщака і стаття М. Андрусяка (Вістник кн. 4.).

Не буду спинятися над численними хибами і помилками праці Борщака, лише маю намір зробити кілька зауваг з приводу статті М. Андрусяка. Мені досі не доводилося стрічати таких історичних праць, при перчитанні котрих ми моглиби забути про національність автора. Оскільки професор — москаль писатиме про східньо-європейські відносини — він обов'язково буде підходити до кожного явища, з московського становища, поляк — з польського, і лише українець часто, або майже завжди перебуває під сугестією тих двох підходів. А тому, що ті два підходи можуть похвалитися рядом поважних імен — цей підход уважаємо за „науковий“. Більше того, у працях історика проявляються на кожному кроці і його громадські погляди. Так проф. М. Грушівський свідомо чи не свідомо промовчує у своїй історії ряд проявів державної ідеї наших предків, підкреслюючи натомісць і ідеалізуючи всілякі „народні“ рухи та виступи проти всякої влади. Натомісць В. Липинский спеціально ставить наголос на спробах провідних верств української нації зорганізувати державне життя. „Заінтересовані“ особи не пишуть „об'єктивних“ історичних праць. Чи я хочу зробити історію якоюсь тенденційною, агітаційно-публіцистичною белетристикою? Ні, але вимагаю від українського історика одного: не поминати бодай фактів, корисних для скріплення національної самосвідомости, а в ніякому разі не „стягати з педесталу“ просто для „оригінальності“ (без більших підстав) визначних діячів нашої історії.

Переходячи до властивої теми, мушу з жалем ствердити, що М. Андрусак часто в цій статті висловлює в категоричній формі недоведені припущення і то такі, що зменшують політичний розум або викривлюють наміри Мазепи. Так напр. (ст. 286—7) читаємо, що І. Мазепа не використав ситуації підчас свого походу на Правобережжя року 1704-го, хоча „була це одинока нагода для Мазепи — взяти в свої руки провід над народнім рухом на Правобережжі і зміцнити своє становище супроти сусідів“. Дальше п. Андрусак подає свої аргументи, які мають доказати такий погляд і пише: „Отже Мазепа мав змогу виступити проти Петра І. та Августа ІІ. і ввести у життя союз України зі Швецією, як двох рівнорядних держав, бо не потребував був тоді піддаватися під протекцію шведського та признавати зверхність польського короля, як це мусів зробити пізніше“. Дальше

читаємо: „Одначе Мазепа не мав ще тоді думки зривати з Москвою. Можливо, що бачучи деморалізацію серед козацької старшини... Мазепа не важився опиратися волі Москви“. Чим міг кермуватися автор, категорично запевнюючи, що: 1) Мазепа прогавив „одинокую нагоду“ і 2) що Мазепа „не мав ще наміру зривати з Москвою“? Бож перечитавши уважно твердження, що про деморалізацію старшини говорить п. Андрусак як про непевну („можливу“) причину, а про відсутність наміру зривати з Москвою твердо і категорично (до речі це так само безпідставно запевняє і Борщак!), прийдеш до думки, що міркування п. Андрусяка про догідність моменту навіть з погляду суто наукового — досить поверхові. З аргументів автора видно лише, що Петро I. в той час був зайнятий під Нарвою, а Карло XII. в Польщі. При величезних просторах московської імперії, людських ресурсах і сильній владі, ніщо не дає запоруки, що Петро I., покинувши невеликі відділи на півночі, не звернув би своїх сил проти України; як рівнож ніщо не доводить, що зайнятий саме польськими справами Карло XII, міг би прийти з допомогою. Колиж мати на увазі, що Мазепа популярністю серед широких мас тоді не користувався, що деморалізація старшини і розклад національно-державної спільноти (наслідок доби Руїни) був просто страшний — то мусимо визнати, що спроба повстання в році 1704-му ледві чи могла би мати устіх. Автор твердить, що тільки відсутність національно-державної свідомости перешкодила Мазепі використати „чудові“, на думку автора, можливости. Щоб скріпити своє твердження він проводить досить сумнівну аналогію між поворотом Хмельницького зпід Замостя і походом Мазепи: „думка зриву з Москвою зродилася щойно тоді, коли з кінцем 1705 повернув зпід Замостя й прибув на Волинь“. Але якимиз доказами зможе підперти автор (бо тим часом не подав він жадних) свої запевнення.

Против його твержень можна висунути такі факти: 1) подана Кочубеєм яко „доказовий матеріал“ дума гетьмана Мазепи (має зовсім ясно сформуловані сепаратистичні, державницькі, антимосковські тенденції) походить з 1685-го року. 2) Повстання Петрика.

Про це повстання кілька слів.

Політика Москви, як видно з опублікованих тепер „інструкцій“ ріжним московським відпоручникам на Україні, мала з одного боку користатися навіть найменшими кривдами чиненими козацтву, навіть колиб не було ніяких нарікань, для „заступництва“, а з другого боку заохочувати старшину до утиску та запевнити її, що в „податкових тягарах і у збиранні їх з старшини винні тільки гетьмани. Систематично підюжувалося чернь і поспільство — проти козаків і старшини, старшину — проти гетьмана і одну старшинську родину — проти другої. За допомогою московських грошей, інтриг та військової

сили міг кожний (як напр. Брюховецький) бути обраним на гетьмана і ще хутчі опинитися на Сибірі. Цілою добре обдуманого й організованою системою підкупів деморалізувалися старшинські ряди, яких штовхала на те не сама жадоба збогачення, а ще в більшій мірі зневіра у власному народі, постійні зручно організовані заколоти і бунти черні. Коли до цього додати ще масово поширене донощитство — то матимемо більше менше повну картину розкладу національної єдності за Мазепи. Ці обставини змушували його йти до своєї мети не такими шляхами, якими можна було б йти за інших обставин. Деякі посунення він мусів робити так зручно, що тепер аж ми з трудом віднаходимо окремі нитки, а ці нитки — на здивування старих істориків — доводять, що т. зв. „бунт Петрика“ „здушений“ потім самим гетьманом, був організований з його відома; був навіть спробою Мазепи ще в 1691 році відорвати Україну від Москви, спираючися на Запоріжжя і широкі козацькі маси.

Про участь Мазепи в цій справі знаходимо вже у С л а б ч е н к а „Організація господарства України від Хмельниччини до світової війни“ т. I. (Одеса 1923 р.), пізніше у проф. О г л о б л і н а у статті „Договір Петра Іваненка з Кримом“ (Ювіл. збірн. на пош. Акад. Багалія). Оглоблін висловлює припущення про неможливість участі Мазепи в цій справі, однак переглянувши це питання і познайомившись з новими архівними документами, він у статті „Мазепа і повстання Петрика“ вже висловлює цілком інші погляди. Пізніше в 1930 році у збірнику Акад. Наук („Студії з Криму“) друкується стаття „Мазепа і Петрик“ тогож проф. Оглобліна, в якій читаємо: „В доповіді „Мазепа й повстання Петрика“, (подана у виказі праць п. Андрусяком на вступі його статті), аналізуючи всі відповідні матеріали, ми припускали, що окрім акції старшинської опозиції у справі Петрика були ще якісь інтереси Мазепи, якісь звязки між ним і Петриком“ Звичайно, „точних доказів тут у цій конспіративній і небезпечній справі й не може бути“. Але „підчас роботи над мазепинською добою в московських архівах на початку 1928 р. ми знайшли чимало нових даних“. І так, наводить автор свідчення Григорія Волковського, який запевняв, що Петрик привіз і доручив у його присутності ханові кримському листа від Мазепи; а також пізніші заяви Кочубея, який запевняє, що може свідками довести, що Мазепа дав Петрикові „науку“ як чинити „будьто онь того не знаєть“ і що Петрик чинив так, „як от гетьмана ему была наука“. Правда, до поданих свідчень проф. Оглоблін ставиться з застереженням, однак наводить ще цілий ряд документів і на ст. 87 стверджує, що „всі наведені дані всеж кидають певну підозру на гетьмана. Отже, аналізуючи їх, припускаємо можливу участь Мазепи у справі Петрика.

Давні спільники, старі дорошенківці, гетьман і генеральний писар, Мазепа і Кочубей розпочали цю важливу справу спільно. На меті було скласти угоду з Кримом і за допомогою Крима вибитися зпід московської зверхности... утворити самостійну українську державу. За одного з довірених людей був канцелярист Петро Іваненко, родич Кочубеєві, добре відомий гетьманові, що прихильно до нього ставився“.

Отже, навіть стоячи на сторожі „об'єктивної науки“ не можна категорично запевняти читачів у національно-державній несвідомості Мазепа.

П. Андрусяк запевнює (ст. 288), що „Кочубей виратував з цієї халепи“ (підозрінь в участі у справі Петрика) Мазепа. Але „хоч Кочубей почувався задля того вдячним гетьманові, та все таки не стерпів залицання свого старого кума до дочки... Донос Кочубей мусів заскочити гетьмана, що рахував на співпрацю старого Дорошенківця в протимосковській акції“. Ці свої твердження начебто опирає п. Андрусяк на праці проф. Оглобліна і дорікає Борщакові, що не висвітлює відємних наслідків цієї „любовної пригоди“. Тимчасом ця пригода не грала такої великої ролі у взаєминах між гетьманом і генер. судією. Ось що пише проф. Оглоблін про відносини між Мазепою і Кочубеєм: „Після ліквідації повстання Петрика — Мазепі треба було ладити з Кочубеєм, що знав багато, занадто багато. Й Кочубеєві треба було, хоча вже і поза тою небезпекою жити з гетьманом, що не тільки багато знав, але й багато міг чинити. Десь у глибині, в інтимному оточенні Кочубея зростала ворожнеча й ненависть до гетьмана, що перед Кочубеєм міг іноді не критися, але до таємних акцій своїх вже не допускав Кочубея. Кочубей врешті тримав Мазепу в руках Москвою, й тому здійснення українсько-шведської або українсько-польської згоди могло створити для Кочубея безперечну небезпеку“.

Стільки з Оглобліна. А до сього додамо, що зовсім незалежно від себе як Кочубей так і гетьман вказують **1691** рік як рік, коли між ними почалася ворожеча, та, що приблизно тоді, Мазепа довідався, що Кочубеєві доручили москалі за ним стежити; про теж, що Мазепа про це довідався (і то не від Кочубея) знаємо як з листа Кочубея до В. Ясинського, так і зі слів гетьмана. Оже і тут не має підстав роздувати і перебільшувати відємні наслідки любови гетьмана до Мотрі Кочубеївної...

Коли чужі історики ставлять наголос на перелічених моментах — то це зрозуміло. То тим самим гетьман зі свідомого політика і патріота робиться пересічною особою, що під впливом „обставин“ несподівано для себе

і оточення „зрадила“ Росію. Зрадила можливо просто з шанобливого, а пригода з Мотрею мала кинути ще більше сумнівне світло на цю блискучу постать нашого минулого.

Але чи до того має змагати і наша історіографія?

II. Гентізон

Італійська молодь

(з французького)

Побачивши те, що діється сьогодні в Італії, можна спевністю сказати, що жадна держава, за винятком хіба Спарти, не проявила стільки зусиль до здисципліновання своїх дітей. Перейдіться найменшим містом, спевністю повз вас перейде вишикувана чвірками кольона дітей, або підлітків, відбиваючи крок у військовим темпі. Команда, виконання наказів, керівництво командантів — цілком такі самі, як у війську. За одним знаком відділ зупиняється, за одним таки знаком він рушає. Ця змілітаризована молодь, немовби виконує якийсь священний обряд. Дитина підпорядкована залізній дисципліні — дисципліні фашизму. Він прямує особливо до того, щоби дати цілому юнацтву півострова спільну душу і спільну волю, щоби з допомогою нових поколінь завершити діло перебудови Італії.

З ідей такого порядку народилася Баліля. Сама ця назва повна змісту. Баліля — це дитина-герой, яка жертвує собою для батьківщини. У 1745 році в Генуї австрійські жовніри, тягнучи тяжку мортиру, звертаються до людей, що дивились на них, за допомогою. Коли ці відмовляються, то австрійці накидаються на них з палицями. Але в той час, як ні один з Генуенців навіть не спробує на це зареагувати, десятирічний хлопець — Жан Баптист Перассо, прозваний Баліля, раптом схоплює камінь і кидає ним у гнобителів його батьківщини. Це було гасло до повстання. В той сам вечір Австрійці були вигнані з Генуї.

Баліля, якої організація є знана тепер цілому світу, являється одним з наймаркантніших творів фашистівського ладу. Це є згідно з фашистівською доктриною фізичний, моральний і політичний новіціят для цілої італійської молоді. Дитина належить перш над усе до держави. Лише ця остання має право займатись загальним, інтегральним, вихованням молоді, має право на свій лад моделювати дух і тіло юнака. Фашизм стоїть зрештою на тому, що лише через таку виключну неухильну виховну систему, якою користується держава, молодь дається надхнути чеснотами, які так необхідні для величі Італії.

Разом з цим вихованням в Італії народилась нова релігія. Звичайно вона не має в собі нічого церковного. Це